

**МАМЛАКАТИМИЗДА ИҚТИСОДИЙ ЎСИШГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР
ТАҲЛИЛИ****Абсаламов Акрам Толлибоевич**

Tashkent International University

“Иқтисодиёт ва таълим” кафедраси мудири, PhD, доцент

akramabsalamov@gmail.com

Аннотация. 2020 йилдан бошланган дунё иқтисодиётидаги салбий ҳолатлар, хусусан, пандемия даври, 2022 йилда бошланган сиёсий ва хардий зиддиятлар халқаро логистикага, инвестициялар харкатига, бирламчи хом-ашё, ўғитлар ва товарлар нархларига таъсир этган ҳолда дунё иқтисодиётининг ривожланишини секинлаштирди. Хатто айрим ривожланган давлатларда иқтисодий ўсиш манфий баҳоланмоқда. Аммо шунга қарамасдан Ўзбекистон иқтисодиёти маҳаллий олимларимиз ва экспертларимиз фикрига, ҳамда дунёнинг етакчи молия институтлари тадқиқотларига кўра мўтадил ривожланиб бормоқда.

Биз ушбу илмий ишимизда охириги йилларда мамлакатимиз иқтисодиётида ўзгаришлар, хусусан ташқи савдо операциялари, ички иқтисодиётда ялпи талаб ва тақлифдаги ўзгаришларнинг иқтисодий ўсишга таъсири ўрганилган.

Ички иқтисодиётнинг ривожланиш даражасини билдирувчи асосий кўрсаткич авваломбор мамлакатдаги ишлаб чиқариш даражасининг ҳолати ҳисобланади. Шундан келиб чиққан ҳолда айтишимиз мумкинки, Ўзбекистон ялпи ички маҳсулоти охириги йилларда сезиларли тарзда ошиб бормоқда ва 2022 йилда ЯИМ 896,6 трлн.сўмни ташкил қилди. 2020 йилни инобатга олмаганда охириги олти йилда мамлакатимизда ишлаб чиқариш номинал қийматда 100-130 трлн.сўмдан қўшилиб бормоқда. Бу албатта биз учун ижобий ҳолат ҳисобланади.

Шу билан бирга иқтисодиёт ривожланишига тўсқинлик қилувчи бир қанча омиллар ҳам мавжуд бўлиб, улардан асосийси ички иқтисодиётдаги нарх даражасининг ноъмақбул йўналишда ўзгаришидир. Хусусан, 2022 йилдан дунё иқтисодиётда кузатилган юқори инфляция даражаси 2023 йилда ҳам сақланиб қолди. Ўзбекистон иқтисодиёти халқаро иқтисодиёт билан интеграцияси охириги йилларда анча кучайиб баётганлигини инобатга олсак, ривожланган давлатларда кузатилган юқори инфляция бизнинг иқтисодиётимизга таъсири юқори бўлди. Айтмоқчимизки, 2022-2023 йиллардаги юқори инфляция бу ички иқтисодиётдаги ўзгаришлар натижасида эмас, балки ташқи иқтисодиётдаги ўзгаришлар натижасида “инфляция импорт” амалга ошди. Статистик маълумотларга кўра, ривожланган давлатларда инфляция 2022-2023 йилларда 10 фоиз атрофида бўлган бўлса, мамлакатимизда 2022 йилда инфляция 12,3 фоиз бўлган ва 2023 йилда 10,0 фоизни ташкил этди.

Бугунги кунда бирон бир иқтисодиёт ташқи иқтисодиёт билан алоқа қилмасдан туриб ривожланиши мумкин эмас. Иқтисодиёт шундан жараёнки, айрим хом-ашёлар бизда

бўлса, айримлари бизда йўқ. Шу билан бирга, айрим товарларни чет элда ишлаб чиқариш арзон бўлса, айрим товарларни ишлаб чиқариб бизда арзон бўлади. Шундай экан давлатлар айрим товарларни четга сотса, айрим товарларни четдан сотиб олишга мажбур бўлади.

2017 йилга қадар мамлакатимизда импорт товарларига турли тўсиқлар қўйилган эди. Хусусан, импортёрларнинг валюта биржасидан чет эл валютасини сотиб олиш қийин кечар эди. Президентимиз давлат валюта сиёсатини либераллаштириш орқали бу каби тўсиқларни олиб ташлади. Бунинг натижасида импорт ҳажми ўзининг табиий даражасига чиқиб олди. Албатта, мамлакатимиз савдо баланси сальдоси дефицити салбий баҳолансада, аммо бу очиқ иқтисодиётни олиб боришнинг илк давридаги табиий ҳолатдир.

2023 йилда ҳукуматимиз олдида турган асосий масалалардан бири бу савдо баланси дефицитини камайтиришдан иборат бўлди. Статистик маълумотларга кўра, 2022 йилда Ўзбекистоннинг ташқи савдо ҳажми 57 млрд.АҚШ долларидан ошган бўлса, 2023 йил якунларига кўра 65 трлн.АҚШ долларидан ошиши, ҳамда бунда олдинги йиллардан фарқли равишда жорий йилда экспорт ҳажмининг ошиши импорт ҳажмининг ошишидан юқори бўлиши кутилмоқда. Хусусан, 2023 йил январь-ноябрь ойларида мамлакатимиз экспорти ҳажми ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 30 фоиздан кўпроққа ошган бўлса, импорт ҳажми эса 23 фоизга ошган. Агар бу тенденция кейинги йилларда ҳам кузатилса, савдо балансидаги манфий сальдонинг камайишига ва унинг ички иқтисодиётга босимининг пасайишига олиб келади.

Шунингдек, бугунги кунда иқтисодий ўсишга катта туртки бераётган институтлардан бири молия бозоридир. Молия бозорининг асосий элементларидан бири бу банклар ҳисобланади. Ўзбекистон банк тизими бугунги кунда катта трансформация жараёнларини бошдан кечирмоқда ва бу бугунги куннинг талабидир. Банк тизимининг трансформацияси натижасида рақамли банкларнинг вужудга келмоқда ва рақамли банк хизматларининг кўлами ҳам кенгайиб бормоқда.

Тижорат банкларини трансформация қилишдан кўзланган асосий мақсад аҳолига қулай хизматлар кўрсатиш бўлса, иккинчидан тижорат банкларининг иқтисодий ўсишга қўшаётган хиссасини оширишдан иборатдир. Тижорат банкларининг кредитларисиз иқтисодиётнинг ривожланишини тасаввур қилиб бўлмоқда. Ўзбекистон мисолида тижорат банклари кредитлари йил сайин ошиб бормоқда. Хусусан, 2023 йил январь-ноябрь ойларида тижорат банклари умумий ҳисобда 465,5 трлн.сўм кредит ажратган бўлиб, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 22 фоизга кўпдир. Ушбу кредитлар ошишида жисмоний шахсларнинг хиссаси юқоридир. Жумладан, ўша даврда тижорат банклари томонидан жисмоний шахсларга 146,7 трлн.сўм кредит ажратган бўлиб, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 50 фоизга кўпдир. Бу жараённинг ҳам ижобий ҳам салбий томонлари бор. Ижобий томони шундаки, жисмоний шахслар кредитлари мамлакатда ишлаб чиқарилган товарлар ва кўрсатилаётган хизматларни ҳарид қилиш учун сарфланади. Яъни бир гап билан айтганда ички иқтисодиётда ялпи талабнинг олишига олиб келади. Бу ҳолат тижорат банкларининг жисмоний шахсларга ажратаётган кредитлари фоизининг юридий шахсларга ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун ажратаётган кредитлари фоизидан юқори бўлишига олиб келади ва банкларни жисмоний шахсларга кредит ажратишга қизиқишини

оширади. Бунинг салбий томони шундаки, банклар иқтисодиётдаги ялпи талабни оширишга сабабчи бўлади-ю, аммо юридик шахсларнинг ишлаб чиқаришини кредитлашни камайтириш орқали, ёки етарлича оширмаслик орқали иқтисодиётдаги ялпи таклифни пасайтиради. Ялпи талаб ва ялпи таклиф ўртасидаги бу каби фарқ ички иқтисодиётда инфляцияни ошириш орқали нарх барқарорлигига путур етказди. Шу билан бирга, жисмоний шахсларга кредитларни кенгайтириш орқали, албатта бу кредитлар фоизи анча юқори бўлганлиги сабабли банк тизимида тизимли рискларни ҳам вужудга келтиради.

2024 йилда ҳам мамлакатимизда ишлаб чиқаришнинг ошиши аниқ ҳолат. Ҳатто Жаҳон банкининг маълумотларига кўра, 2024 йилда ривожланган давлатларнинг иқтисодиёти ўртача 2,7 фоизга ўсиши прогноз қилинган бўлса, Шарқий Европа ва Марказий Осиё давлатлари иқтисодиёти эса ўртача 4,7 фоизга ўсиши прогноз қилинган. Шунини таъкидлашимиз лозимки, Ўзбекистон иқтисодиётининг ўсиши 2024 йилда 5,6 фоизга ўсиши прогноз қилинмоқда. Яъни, мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар ижобий баҳоланмоқда ва бунинг натижасида биздаги иқтисодий ўсиш дунёт иқтисодиётининг ўртача ўсишидан юқори бўлмоқда.

Шу билан бирга, иқтисодий фаолликни ҳисоблаб борадиган кўрсаткичлар ва индекслар талайгина бўлиб, улар орқали ҳам иқтисодий прогнозларни амалга ошириш мумкин. Хусусан, Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази (CERR) томонидан ҳисобланиб борилаётган Ишбилармонлик фаоллиги индекси ҳам муҳим кўрсаткичлардан биридир. Ушбу индекс банк ҳисоб-варақлари бўйича операциялар, товар хом-ашё биржасидаги фаоллик, хўжалик юритувчи субъектларнинг фаоллиги ҳамда брендларни рўйхатга олиш каби тўртта компонент орқали аниқланиб, охириги йилларда ушбу индекс ошиб бормоқда.

Мамлакатда ишлаб чиқаришни оширишда муҳим бўлган омиллардан бири бу давлатдаги инфраструктурадир. Бу боради Президентимиз ташаббуси билан кўплаб чора-тадбирлар амалиётга жорий этилмоқда. Охириги йилларда яшил иқтисодиётни ривожлантириш учун катта имтиёзлар берилиши, қайта тикланадиган энергия манбаларини кўпайтиришга қаратилган ҳаракатларни мисол сифатида келтиришимиз мумкин. 2023 йил охирида Президентимиз Шавкат Мирзиёев мамлакатимиз ташаббуси билан олтига ҳудудда "яшил" энергия ишлаб чиқарувчи янги йирик қувватларини тармоққа уланди. Хусусан, Жиззах, Самарқанд, Сурхондарё, Навоий, Бухоро ва Қашқадарё вилоятларида жами 2,4 гигаваттлик қуёш ва шамол электр станцияларини фойдаланишга топширилмоқда. Бу каби ўзгаришлар келажакда ишлаб чиқаришнинг ошишига ва провард мақсадда аҳолининг турмуш даражасини яхшилашга хизмат қилади.

Ташқи савдо операцияларига келадиган бўлсак, 2024 йилда ҳам савдо балансида манфий сальдони кутиб қолишимиз керак. Ўйлаймизки, ҳукумат томонидан ташқи савдо операцияларида экспортнинг импортдан кўпроқ ошишини таъминлашга қаратилган бозор механизмларига мос келадиган чора-тадбирлар амалга ошириш лозим. Бунда хусусий секторга зарар келтирмаган ҳолда давлат улуши мавжуд корхоналарнинг, ёки давлат эҳтиёжлари учун харид қилинаётган импорт товарлари ҳажмини камайтириш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакатимизда молия бозорининг ривожланиши ҳақида фикр юритганда, молия бозоридан ташқарида айланаётган молиявий ресурслар тўғрисида фикр юритишни маъқул кўраман. Тақрибий ҳисоб китобларга қараганда банкдан ташқарида аҳоли кўлида 20 млрд АҚШ долларига яқин молиявий ресурслар жамланган. Бугунги кунда аҳоли жамғармаларининг катта қисми асосан кўчмас мулкда ёки чет эл валютаси кўринишида сақланмоқда. Ушбу икки инструмент ҳам ишлаб чиқаришнинг ошишига етарлича хизмат қилмайди. Аҳоли жамғармаларнинг катта қисми кўчмас мулкка йўналтирилиши ушбу бозорда “совун кўпигини” ҳосил бўлишига олиб келса, жамғармаларнинг чет эл валютасида сақланиши эса иқтисодиётнинг долларлашувини кучайтиради. Бунинг натижасида ички иқтисодиётнинг ташқи иқтисодий тебранишларга таъсирчанлигини оширади ва миллий пул сиёсатини заифлаштиради.

Аҳоли жамғармаларини молия бозорига жалб қилишда асосий инструменти бўлиб, бугунги кунда фақатгина банк депозитлари бўлиб қолмоқда. Албатта банк депозитлари юқорида келтирган иккита инструментдан жозибалироқ эмас. Шундай экан, бизнинг фикримизча, мамлакатда молия бозорини ривожлантириш, молия бозорига аҳоли учун жозибали инструментларни кўпайтириш орқали аҳоли жамғармаларини молия бозорига жалб қилиш мақсадга мувофиқдир. Кейинги босқичда аҳоли жамғармаларини кўчмас мулк бозоридан молия бозорига ўтказиш чора-тадбирларини амалга оширишимиз лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

www.scholar.google.com

www.cerr.uz

www.cbu.uz

www.stat.uz